

HALK EDEBİYATI

TEKKE-TASAVVUF EDEBİYATI

ANONİM HALK EDEBİYATI

DİNİ-TASAVVUFİ HALK EDEBİYATI

- Türklerin İslam'ı kabullerinden sonra dinî inançlarıyla şekillendirdikleri edebiyata **tekke-tasavvuf edebiyatı** denir.
- Halk edebiyatının bir kolu olan tekke-tasavvuf edebiyatı kaynağını daha çok halkın dinî yaşamından almıştır.
- Tekke-tasavvuf edebiyatı; "tekke" ya da "dergâh" olarak adlandırılan dinsel kurumlarda gelişmiştir. "Mutasavvıf" adı verilen ve tarikat büyükleri olarak kabul edilen din ulularının dini yorumlama biçimi olan tasavvuftan beslenmiştir.
- Tekke-tasavvuf edebiyatının **kurucusu Ahmet Yesevi** kabul edilir.
- Ahmet Yesevi, öğrencilerini ve toplumu eğitmek için "hikmet" adı verilen şiirler söylemiştir.
- Orta Asya'da Ahmet Yesevi, ile başlayan tekke-tasavvuf edebiyatı, Türkler'in Anadolu'ya gelmesiyle burada da gelişerek devam etmiştir.
- 13. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında **Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, Niyazi Mısri** gibi büyük isimler yetişmiştir.

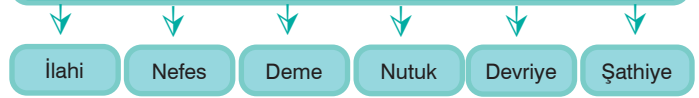
Genel özellikleri:

- Aruzla söylenen şiirlerin yanında ağırlıklı olarak hece ölçüsü ve dörtlük nazım birimi kullanılmıştır.
- Ahengi sağlamada yarım uyak ve redife başvurulmuştur.
- İlahi, nutuk, nefes, deme, şathiye, devriye türleri kullanılmıştır.
- Başlıca konuları Allah ve peygamber sevgisi, insan, tasavvuf, doğruluk, ibadet gibi konuların işlendiği didaktik yanı ağır basan bir edebiyattır.
- Şiirler kendine özgü bir ezgiyle söylenmiştir.
- Yer yer edebî sanatlara başvurulmuş, divan şiiri mazmunlarından yararlanılmıştır.
- İçinde Arapça ve Farsça sözcüklerin de yer aldığı fakat halkın anlayabileceği bir dil tercih edilmiştir.

KAVRAMLAR

- **Zikir:** Allah'ı anmak ve hatırlamak.
- **İnsanıkâmil:** Olgun ve yetkin kişi.
- **Fenafillah:** Ölmeden önce ölmüş gibi olup yokluk sırrına erme, Allah'ın varlığında yok olma. Tasavvuftaki en yüksek makam.
- **Vahdetivücut:** Yaratana yaratılanın tek kaynaktan geldiğini ve bir olduğunu savunan görüş.
- **Mürşit:** Müritlere rehberlik eden insan-ı kâmil.
- **Halvet:** Dünyadan el çekip Allah'a yönelmek.
- **Zühd:** Allah'a ulaşmak için dünyadan yüz çevirmek.

TEKKE-TASAVVUF EDEBİYATI NAZIM TÜRLERİ

İLAHI

- Allah aşkını, peygamber sevgisini ele alan şiirlere **ilahi** denir.
- Nazım birimi dörtlüktür.
- Dörtlük sayısı çoğunlukla 3 ile 7 arasında değişir.
- Çoğunlukla **koşma nazım** şekliyle yazılır.
- Hece ölçüsünün daha çok, 7'li, 8'li ve 11'li kalıplarıyla söylenir. Aruzla beyitler hâlinde yazılanları da vardır.
- Son dörtlükte şairin mahlası bulunur.
- Kendine özgü bir ezgiyle söylenir.
- **Yunus Emre**, ilahileriyle tanınmıştır.

Bir kararda durmayalım
Gel gidelim dosta gönül
Hasretinden yanmayalım
Gel gidelim dosta gönül

Kılavuz ol gönül bana
Gel gidelim yârdan yana
Canım kurbandır canana
Gel gidelim dosta gönül

Gerçek murada varalım
Yârin hatrın soralım
Yunus Emre'yi alalım
Gel gidelim dosta gönül

(Yunus Emre)

NOT

İlahiler tarikatlara göre farklı şekillerde adlandırılır. İlahiye,

- Halveti tekkelerinde “durak”,
- Mevlevi tekkelerinde “âyin”,
- Gülşeni tekkelerinde “tapuğ”,
- Bektaşî tekkelerinde “nefes” , diğer tarikatlarda “cumhur” adı verilir.

NEFES

- Bektaşî şairleri tarafından söylenen ilahilere **nefes** denir.
- Daha çok, hece ölçüsünün 7, 8 ve 11’li kalıpları ile söylenir.
- Dörtlük sayısı 3-7 arasında değişir.
- Nefeselerde Hz. Muhammet, Hz. Ali ve 12 İmam’a duyulan sevgi işlenir.
- Tasavvutfaki vahdetivücut (varlık birliği) kavramı dile getirilir.
- Kendine özgü bir ezgisi vardır.
- **Nefeslerde kalanderane, alçak gönüllü ve biraz da alaycı bir söyleyiş dikkati çeker.**
- **Pir Sultan Abdal** nefesleriyle ünlüdür.

Ey erenler çün bu sırrı dinledim
Huzur-ı mürşide vardım bu gece
Hakikat sırrını andan anladım
Evliya erkânın gördüm bu gece

Rehberim Muhammet buldum yolumu
Mürşidim Ali’dir bildim Şah’ımı
Tiğbend ile bağladılar belimi
Erenler meydanın gördüm bu gece

Pir Sultan’ım Hakk’a niyaz ederim
Erenler rahına doğru giderim
Küllî varım Hakk’a teslim ederim
Hakk’ın cemalini gördüm bu gece

(Pir Sultan Abdal)

DEME (DEYİŞ)

- Alevi-Bektaşî tarikatlarında, semah törenlerinde makam ve saz ile söylenen ilahilere **deme** denir.
- Bektaşî Türkmenlerinde dinî şiirler için nefes yerine kullanılır.
- Biçim bakımından koşmaya benzer.
- Dörtlük sayısı 3-7 arasında değişir.
- Genellikle hece ölçüsünün 8’li kalıbı kullanılır.
- Alevilikle ilgili temalar işlenir.
- **Pir Sultan Abdal** demeleriyle ünlüdür.

Güzel âşık cevrimizi
Çekemezsin demedim mi
Bu bir rıza lokmasıdır
Yiyemezsin demedim mi

Pir Sultan Abdal şahımız
Hakk’a ulaşır yolumuz
On’ki imam katarımız
Uyamazsın demedim mi

(Pir Sultan Abdal)

NUTUK

- Pirlerin ve mürşitlerin, tarikata yeni girenlere **tarikatın adabını, de-recelerini öğretmek** amacıyla yazdıkları didaktik nitelikli şiirlere **nutuk** denir.
- Biçim bakımından koşmaya benzer.
- Dörtlük nazım birimi ile oluşturulur.
- Genelde hecenin 11’li kalıbıyla söylenir.
- Sade bir dille söylenen didaktik şiirlerdir.
- Tarikatla, tasavvufia ilgili öğütler verilir.
- **Kaygusuz Abdal**, nutuklarıyla bilinmektedir.

Ey özün insan bilen
Var edep öğren edep
Ey edep erkân bilen
Var edep öğren edep

Edeptir asl-ı taat
Küllî sıfat cümle zât
Varlığın edebe sat
Var edep öğren edep

Gel Hakk’a olma asi
Tâ gide gönlün pası
Dört kitabın manası
Var edep öğren edep

(Kaygusuz Abdal)

DEVRIYE

- Hayatın başlangıcını ve insanın hayata geldikten sonra ulaşmak istediği makamı, bu makamdan ayrılıp asıl âleme dönüşünü ve nihayetinde ahirete varışını konu edinen şiirlere **devriye** denir.
- “Allah’tan geldik yine ona döneceğiz.” anlayışını ele alan didaktik şiirlerdir.
- Dörtlük nazım birimi ile oluşturulur.
- Uyak düzeni “abab, cccb...” biçimindedir.
- Hece ölçüsünün 11’li kalıbı kullanılır.
- Tasavvufi nüzul (inme) ve seyir (yükselme) adı verilen döngü-yü işler.
- Felsefi bir konuyu işlediğinden anlaşılması zordur.

**Dokuz ay on gün batn-ı maderde
Kudretten gözüme çekildi perde
Vaktim tamam olup ahiri yerde
Çıkıp ten donundan cihana geldim**

**Hakikat meyinden nûş edip kanıp
Can gözlerim o gafletten uyanıp
Kudretten her türlü renge boyanıp
Bu âlem-i nakş u elvana geldim**

(Hüsni

ŞATHİYE

- Tekke şiirinde Allah’tan, **inançlardan teklifsizce ve alaycı bir dille** söz eden ama tasavvufi derinlik taşıyan şiirlere **şathiye** denir.
- Tasavvufi kavramları anlatır.
- Dörtlük nazım birimi ile oluşturulur.
- Genellikle Bektaşî şairleri tarafından söylenir.
- Biçim bakımından koşmaya benzer.
- En önemli temsilcileri **Kaygusuz Abdal**’dır.

**Kullanırsın kanatsızca rüzgârı
Kürekle mi yaptın sen bu dağları
Ne yapıp da öldürürsün sağları
Can verip alırsın sen cancı mısın**

**Sekiz cennet yaptın sen Âdem için
Adın büyük bağışla anın suçun
Âdem’i cennetten çıkardın niçün
Buğday nene lazım harmancı mısın**

(Azmi Baba)

ANONİM HALK EDEBİYATI

- Kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan, ilk söyleyeni unutulduğu için halkın ortak malı olan edebî ürünler **anonim halk edebiyatını** oluşturur.
- Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla Orta Asya’da başlayan bu gelenek İslamiyet’ten sonra Anadolu’da dinî unsurları da bünyesine alarak devam etmiştir.
- Halkın beğenisinde yaşamaya başlayan bu verimler ağızdan ağıza zenginleşerek ve değişerek günümüze kadar ulaşmıştır.
- Sözlü kültür içinde doğan, yayılan ve gelişen anonim ürünlerde toplumun duyguları, düşünceleri, değer yargıları, üzüntü ve sevinçleri sezilir.
- Halkın ortak belleği, zevk anlayışı, estetik duyarlılığı bu ürünlere yansımıştır.

Genel özellikleri:

- Ürünler sözlü olarak doğmuş ve yaygınlaşmıştır.
- Ürünlerde çoğunlukla yarım, cinaslı uyak ve redif kullanılmıştır.
- Daha çok, hece ölçüsü ve dörtlük nazım birimine yer verilmiştir.
- Aşk, ölüm, hasret, yığıtlık, gurbet gibi konular işlenmiştir.
- Somut benzetmeler ve halkın konuştuğu dil tercih edilmiştir.
- Ağızdan ağıza yayılarak zenginleşmiş, değişmiş ve gelişmiştir.
- Şiirlerin başlığı yoktur; şiirler nazım şekilleri ile adlandırılmıştır.
- **Mâni, türkü, ağıt, ninni, destan, tekerleme, bilmece** vb. ürünler kullanılmıştır.

ANONİM HALK EDEBİYATI NAZIM ŞEKİLLERİ VE TÜRLERİ

Mani

Türkü

Ağıt

Ninni

MÂNİ

- Başta aşk, özlem, ayrılık olmak üzere hemen her konuda yazılır.
- Halk edebiyatının çok sevilen ve yaygın olan nazım biçimidir.
- Dörtlük nazım birimi kullanılır ve tek dörtlükten oluşur.
- Çoğunlukla hece ölçüsünün 7’li kalıbıyla oluşturulur.
- Kafiye şeması **aaxa** şeklindedir.
- İlk iki dize konuya giriş nitelikli olup doldurma dizelerdir.
- Asıl anlatılmak istenen, son iki dizede yer alır.
- Mâniye Kuzeydoğu Anadolu’da “bayatı”, Urfa ve Kerkük yörelerinde “hoyrat / horyat” adı verilir.
- İki kişinin karşılıklı söylediği mânilere “deyiş” denir. Deyişler genellikle soru - yanıt şeklinde düzenlenir. Bir başka kişinin ağzından aktarılan şekilleri de vardır.

MÂNİ ÇEŞİTLERİ

- Mâninin konusuna göre fal (niyet) mânileri, sevda mânileri, mektup mânileri, bekçi (davulcu) mânileri gibi çeşitleri vardır.
- Mâninin yapısına göre **düz (tam) mâni**, **kesik mâni**, **cinaslı mâni**, **yedekli mâni (artık)** gibi birçok çeşidi vardır.
- **Düz (tam) mâni**: Yedişer heceli dört dizeden oluşan, “aaxa” şeklinde kafiyeleşen ve kafiyeleşen ve kafiyeleşen cinassız olan manilerdir.
- **Kesik mâni (Ayaklı mâni)**: Birinci dizesi 7 heceden az, anlamlı ya da anlamsız bir sözcük grubu olan manilerdir. Bu kesik dize sadece kafiye hazırlar.
- **Cinaslı mâni**: Kafiyeleşen cinaslı sözlerle yapıldığı manilerdir.
- **Yedekli (artık) mâni**: Dörtten fazla dizeden oluşan ve cinaslı kafiye içermeyen manilerdir. Bu mânilerin kesik mâniden ayrılan yönü; uyaklarının cinaslı olmayışı ve ilk dizelerinin bir anlam taşımasıdır.
- Artık mâniler, düz mânilerin sonuna uyakları aynı olan iki dize daha getirilerek yapılır.
- **Değişli mâni**: İki kişinin karşılıklı konuşması üzerine kurulan manilerdir.

▶ **Bahçede hanımeli
Derdinden oldum deli
Âlemde hüner odur
Sevmeli sevimli**
(Düz mâni)

▶ **Sarayım
Bülbül bekler sarayım
Bir haine dil verdim
Yıktı gönlüm sarayım**
(Kesik mâni)

▶ **Almadan yar almadan
Kokun aldım almadan
Bir de yüzün göreyim
Tanrı canım almadan**
(Cinaslı mâni)

▶ **Ne viran çeşme imiş
Su içecek tası yok
Yıkıldı viran gönlüm
Yapacak ustası yok
Şu vefasız dünyanın
Ucu var ortası yok**
(Yedekli mâni)

▶ Ağa:	Âdile:
Adile'm sen nâçarsın	Ağam derim nâçarım
İnci mercan saçarsın	İnci mercan saçarım
Dünya deniz olunca	Dünya deniz olunca
Gülüm nere kaçarsın	Ben kuş olup uçarım

(Değişli mâni)

TÜRKÜ

- Kendine özgü bir ezgi ile söylenen anonim (sahibi belli olmayan) halk edebiyatı nazım şeklidir.
- “Bent” ve “kavuştak” denen iki bölümden oluşur. Birinci bölüm olan bent, türkünün sözlerinin bulunduğu bölümdür. İkinci bölüm ise her bendin sonunda yinelenen nakarattır.
- Bent ve kavuştaklardaki dize sayısı 2-4 arasında değişir.
- Daha çok, 7'li, 8'li, 11'li hece ölçüleri kullanılır.
- Ezgisi yönüyle diğer halk şiiri türlerinden ayrılır.
- **Kafiye örgüsü aaa(bb), ccc(bb) şeklindedir.**
- Ezgilerine göre **divan**, **bozlak**, **hoşrat**, **kayabaşı** gibi isimler alır.
- Aşk, özlem, ayrılık, gurbet, yâşılık, ölüm gibi temalar işlenir.
- Genellikle bağlama/saz eşliğinde söylenir.
- Türküler konularına göre **aşk**, **kahramanlık**, **askerlik**, **tören**, **iş türküleri** şeklinde adlandırılır.

**Altı kardeş idik bindirdik ata
Hürü'yü yolladık üç köyden öte
Kızılırmak'a varınca oldu bir hata**

**N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi**

**Evde kaynanası evi bezedir
Yolda kaynatası yolu gözedir
Gelinsiz haneyi kime bezedir**

**N'ettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yârimi**

AĞIT

- Ölenin arkasından söylenen ve onun ölümünden duyulan acıyı, üzüntüyü anlatan şiirlere **ağıt** denir.
- Ölen kişinin yaptığı iyilikler, kahramanlıklar dile getirilebilir.
- Sel, depresim, yangın gibi doğal afetlerle ilgili de söylenir.
- Koşma şeklinde (abab) söylenenlerin yanında, son iki dizesi nakarat olarak söylenen ağıtlar da vardır.
- Hece ölçüsünün değişik kalıplarıyla söylenir.
- Ağıtlar İslam öncesinde “**sagu**”, divan şiirinde “**mersiye**” adını alır.
- Ağıt söylemeye “**ağıt yakma**”, ağıt söyleyenlere ise “**ağıtçı**” denir.

İlkbaharda her çiçekler bezeri
Sonbaharda döker yaprak gazeli
Kardeşim şehit olmuş nerde mezarı
Felek beni taş a çaldı neyleyim

Felek sille vurdu ben oldum sersem
İyi olmaz dediler her kime sorsam
Varsamda hekime muayene olsam
İyi olmadık derdi hekim neylesin

NİNİNİ

- Çocuğun uyuması ya da ağlamasının durması için sade bir dille söylenen ezgili şiirlere **ninni** denir.
- Daha çok, hece ölçüsünün 7'li kalıbıyla söylenir.
- Çoğunlukla tek dörtlütken oluşur.
- Genelde "aaxa" şeklinde kafiyeleşir.
- Ezgisiyle diğer türlerden ayrılır.
- Kendisine özgü bazı ifade kalıpları ve üslup özellikleri taşır.
- Son dizeleri "Ninni yavrum ninni", "Uyusun da büyüsün ninni", "e, e, e, ey" gibi sözlerle biter.
- Ölçüsü, kafiye yapısı, mısra sayısı her zaman düzenli değildir.

Nenni deyem beşiğine
Güneş değdi eşiğine
Büyüdüğünü görende
Gül serem beşiğine
Uyusun da büyüsün nenni
Tıpış tıpış yürüsün nenni

ÖRNEK

Allah aşkı ve peygamber sevgisini dile getirmek, Allah'ı övmek, ona dua etmek amacıyla yazılmış olan dinî-tasavvufi halk edebiyatı nazım şekline ---- denir. Kendine özgü bir ezgisi olan bu şiirler tarikatlara göre farklı isimler alır. Çoğunlukla dörtlütken ve koşma nazım şekliyle yazılan bu şiirler, daha çok, hecenin 7'li, 8'li ve 11'li kalıplarıyla söylenir.

Bu parçada boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

- A) ilahi B) nutuk C) koşma
D) nefes E) deme

ÖRNEK

Ne halk türküleri ne de halk oyunları, ilk biçimlerini koruyabilir. Bunlar yayılma sürecinde birçok kez değişmiş, kimi zaman bu değişimlerle zenginleşmiş, kimi zaman da bayağılaşmıştır. Bu değişiklikleri yapanların da kim olduğu bilinmez.

Bu sözler aşağıdaki kavramlardan hangisini akla getirmektedir?

- A) Yöresellik B) İçtenlik C) Anonimlik
D) Abartıcılık E) Yalıcılık

ÖSYM Sorusu

ÖRNEK

Böyle bağlar
Yâr başın böyle bağlar
Gül açmaz, bülbül ötmez
Yıkılsın böyle bağlar

Bu mânîyle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- A) Cinaslı uyak kullanılmıştır.
B) Benzetmelere yer verilmiştir.
C) İlk iki dize uyak oluşturma amacıyla kullanılmıştır.
D) Uyak düzeni aaba biçimindedir.
E) Kesik mânî olarak adlandırılır.

ÖSYM Sorusu

ÖRNEK

Düzenleyicisi pek bilinmez. Halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişir. Çağdan çağa ve yöreden yöreye içeriğinde olsun, biçiminde olsun, değişikliklere, bozulmalara, kırılmalara uğrayabilir. Her zaman bir ezgiyle söylenir.

Bu sözler aşağıdaki kavramlardan hangisini akla getirmektedir?

- A) Türkü B) Şarkı C) Gazel
D) Mesnevi E) Koşma

ÖSYM Sorusu

ÖRNEK

Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan üzüntü ve acıyı anlatmak, onun erdemlerini, iyi yönlerini dile getirmek amacıyla yazılan şiirlere verilen addır. Ölen bir kişi için yazılan bu tür şiirlere divan edebiyatında ----, halk edebiyatındaysa ---- denmiştir.

Bu parçada boş bırakılan yerlere, verilen bilgilere göre aşağıdakilerden hangisi getirilebilir?

- A) mersiye - ilahi B) mesnevi - koşma
C) mevlit - koşma D) mevlit - ağıt
E) mersiye - ağıt

ÖSYM Sorusu

ÖRNEK

Aşağıdakilerden hangisi anonim halk edebiyatı ürünlerinden değildir?

- A) Mâni B) Koşma C) Ninni
D) Ağıt E) Türkü

ÖSYM Sorusu

ÖRNEK

Aşağıdaki yazı çeşitlerinin hangisi halk edebiyatı anonim eseri değildir?

- A) Masal B) Atasözü C) Türkü
D) Mâni E) Semai

ÖSYM Sorusu